

SPIS TREŚCI

Spis rycin str. XII.

Przedmowa str. 1—3.

WSTĘP

Nauki posilkujące i nauki pomocnicze historii str. 4—17.

Literatura 4. Związek historii z innymi gałęziami nauki 4. — a) Nauki posilkujące historię: Nauki o naturze fizycznej i psychicznej człowieka 6. Geografia i jej odgałęzienia 7. Prehistoria i ludoznawstwo 8. Językoznawstwo 9. Inne gałęzie wiedzy związane z różnymi odgałęzieniami historii 10. — b) Nauki pomocnicze historii (sensu stricto): Ich cel i zakres 11. Zadania paleografii, epigrafiki i papirologii 12. Filologia średniowieczna z onomastyką 14. Chronologia. Dyplomatyka 15. Sfragistyka 17.

ROZDZIAŁ I

A. Pojęcie i zakres paleografii str. 19—20.

Paleografia teoretyczna i praktyczna 19. Studium paleografii na uniwersytetach i specjalne instytuty naukowe 20.

B. Historia paleografii łacińskiej i wskazówki bibliograficzne str. 21—38.

Literatura 21. Mabillon i Maffei 21. Paleografia w w. XVIII związana z dyplomatyką 22. Rozkwit w w. XIX i zastosowanie fotografii 23. Francuskie wydawnictwa paleograficzne 24. Leopold Delisle i prace paleografów francuskich 26. Wpływ wydawnictwa Monumenta Germaniae Hist. na rozwój paleografii w Niemczech i W. Wattenbach 27. T. Sickel i Instytut wiedeński 28. Inni paleografowie niemieccy i szwajcarscy 29. Rozwój paleografii we Włoszech 31. Paleografia w Anglii i Belgii 32. Paleografia w innych krajach Europy i Stanach Zjednoczonych 33. Prace i wydawnictwa paleograficzne polskie 34.

ROZDZIAŁ II

Materiał i przybory pisarskie str. 39—64.

Literatura 39.

A. Materiał na którym pisano: 1. Kamień i metal 39. — 2. Tabliczki woskowe 40. Znaleźiska tabliczek rzymskich 41. Okazy średniowieczne 42. — 3. Papiirus: Znaleźiska papiirusów i papirologia 43. Wyrób i właściwości

papirusu. Opistografia 44. Zastosowanie papirusu w w. średnich 46. — 4. Pergamin: Użycie skóry na Wschodzie i rola miasta Pergamon 47. Powolne rozpowszechnianie się pergaminu 48. Wyrób i gatunki 49. Palimpsesty 51. Wywoływanie wyblakłego pisma 52. Palimpsesty w Polsce 53. Barwienie pergaminu 54. — 5. Papier: Dawne poglądy na początki papieru 54. Wynalazek chiński 55. Udoskonalenie go przez Arabów 56. Rozpowszechnienie się papieru w Europie i w Polsce 57. Początki piśmiennictwa polskiego 58. Znaki wodne, czyli filigrany 59. Metoda datowania papieru za pomocą filigranów 60.

B. Przybory do pisania: Pióro 61. Atrament 62. Inne przybory 64.

ROZDZIAŁ III

Pisarz i jego wytwory str. 65—140.

A. Osoba pisarza: Określenia i wyobrażenia średniowiecznego pisarza 65. Skrytorie klasztorne we wcześniejszym średniowieczu 67. Pisarze zawodowi i ich związek ze szkołami 68. Katedralisi i bracia pióra 69. Kolofony kopistów 70.

B. Wytwory rękopiśmienne. — 1. Zwój, czyli rola: Rola skórzana i papirusowa 71. Zwoje pergaminowe 72. Rotule średniowieczne 73. — 2. Księga, czyli kodeks: Powstanie księgi związane z pergaminem 74. Kodeksy papirusowe 75. Składki, kustosze i reklamanty 76. Numeracja i format 77. Liniowanie 78. — 3. Zdobienie rękopisu. *Literatura* 78. — a) Rubrykowanie 79. — b) Inicjały 80. Pochodzenie wyrazu miniatura 81. Znaczenie miniatur w księgach kościelnych 82. Miniatury właściwe różnym rodzajom ksiąg 83. Iluminacja jako pomoc przy określaniu czasu i miejsca pochodzenia rękopisu 85. Miniatury dedykacyjne 86. — c) Rozwój stylu zdobniczego: Iluminacje w okresie przedkarolińskim 87. Zdobnictwo irlandzkie i jego rozpowszechnienie 88. Renesans karoliński 90. Szkoła pałacowa i szkoła w Tours 93. Grupa kodeksu Ady 94. Inne szkoły malarskie 95. Epoka romańska: Czasy Ottonów w Niemczech 97. Szkoła w Reichenau i inne skrytorie nadreńskie 98. Szkoła ratyzbońska i jej wpływ na Czechy 99. Szkoły malarskie niemieckie w w. XII, malarstwo angielskie i nadmozańskie 100. Miniaturstwo w Italii i wpływy bizantyńskie 102. Wpływy bizantyńsko-ruskie w Polsce 103. Inicjały romańskie 105. Epoka gotycka: Popularyzacja książki ozdobnej 106. Styl gotyki w miniaturach i dekoracji 108. Inicjały obrazkowe i floratura 110. Okres późnogotycki 111. Polskie miniaturstwo w dobie gotyckiej 112. Konieczność współpracy paleografów z historykami sztuki 113. — d) Zdobienie dokumentów 116. — 4. Oprawa rękopisu. *Literatura* 118. — a) Oprawy średniowieczne na Zachodzie Europy: Znaczenie badań nad oprawami 118. Poliptycha i codicilli 119. Technika średniowiecznych opraw 120. Okucia i łańcuchy 122. Zdobienie opraw: Kość słoniowa, wyroby złotnicze i emalia 123. Nacinanie skóry 127. Tłoczenie skóry 129. Proste oprawy XIII w. 130. Rozkwit introligatorstwa cechowego w późnym średniowieczu i oprawy renesansowe 131. — b) Oprawy średniowieczne w Polsce: Ślady najstarszych opraw 132. Okładka Ewangeliarza Anastazji 134. Najstarsze tłoczone oprawy skórzane 135. Okładki ledersznytowe 137. Oprawy sakwowe 139.

ROZDZIAŁ IV

Biblioteki średniowieczne str. 141—190.

Literatura 141.

- A. Biblioteki średniowieczne na Zachodzie Europy. Biblioteki w starożytności 142. Montecassino i Vivarium 144. Rola mnichów irlandzkich i angielskich 145. Rozwój bibliotek klasztornych w IX—XII w. 147. Księgozbiory dworskie i uniwersyteckie. Rola humanizmu 148. Biblioteka watykańska 149. Urządzenie średniowiecznych bibliotek 150. Zniszczenia i rozpraszanie rękopisów 152. Zbiory nowoczesne 154. Międzybiblioteczne katalogi rękopisów 155.
- B. Biblioteki średniowieczne w Polsce: Pierwsze księgi przybywające z Zachodu 155. Ślady biblioteki tynieckiej 157. Zbiór katedry krakowskiej 158. Inni posiadacze ksiąg 159. Książki powstałe w Polsce 160. Księgozbiory Ludwika ks. Brzegu i Kazimierza W. 161. Biblioteka królowej Jadwigi 162. Założenie uniwersytetu ważną datą w dziejach książki w Polsce 163. Biblioteki w kolegiach i bursach 164. Ceny książek 165. Bibliofile z II połowy w. XV 166. Wędrówki rękopisów polskiego pochodzenia i losy bibliotek 167.
- C. Księgi rękopiśmienne interesujące historyka: I. Księgi kościelne: Biblia, glosy i konkordancje 171. Ojcowie kościoła i scholastycy 172. Księgi liturgiczne: 1. Mszał rzymski i księgi, z których powstał: sakramentarz, antyfonarz, lekcjonarz, ewangeliarz 173. Dyptychy żywych i zmarłych 175. Nekrologi i kalendarze 176. — 2. Brewiarz i jego części składowe 177. — 3. Ordinales 179. Pontyfikał 180. Rytuał 181. — 4. Martyrologium 182. — II. Księgi prawnicze: 1. Corpus iuris civilis 183. — 2. Księgi składające Corpus iuris canonici 184. — III. Dzieła literackie 186. Roczniki i zapiski w kalendarzach 187. Biografie i gesta 188. — IV. Inne księgi biblioteczne 189.

ROZDZIAŁ V

Rozwój pisma w wiekach średnich str. 191—441.

- A. Ogólny pogląd na rozwój pisma aż do powstania alfabetu: *Literatura* 191. Znaczenie pisma i jego stosunek do mowy 191. Znaki własnościowe, wojskowe i rodowe 193. Karby, Quippu i Wampun 194. Symbole plastyczne 195. Znaki magiczne 197. Pierwotny ideograficzny charakter pisma chińskiego 198. Pisma wyrazowo-obrazowe 200. Pismo klinowe 201.
- B. Początki i rozwój alfabetu aż do powstania pisma greckiego: *Literatura* 203. Najdawniejsze pismo egipskie 203. Spółgłoskowy alfabet egipski 205. Pisma hieratyczne i demotyczne 206. Semickie pismo alfabetyczne 207. Pismo cypryjskie i kreteńskie 209. Pismo Hetytów 210. Związek pisma semickiego z egipskim 211. Pismo synajskie 212. Pisma z Ras Szamrah i z Biblos 215. Hipoteza o sztucznym pochodzeniu alfabetu semickiego (fenickiego) 216. Biblos domniemaną ojczyzną tego alfabetu 217. Przejęcie pisma semickiego przez Greków 218. Wprowadzenie doń samogłosek 219. Rozwój pisma greckiego 220.
- C. Początki pisma łacińskiego: *Literatura* 221. Alfabet etruski 221. Lapis niger 223. Wytworzenie się alfabetu łacińskiego 224.

D. Rozwój pisma łacińskiego do reformy karolińskiej: *Literatura* 225. — 1. Majuskuła i minuskuła 225. — 2. Kapitła: a) monumentalna, czyli kwadratowa 227. b) chłopska 228. — 3. Uncjała 231. — 4. Kurrenta i kursywa 235. Starsza rzymska kursywa 338. Młodsza rzymska kursywa 339. — 5. Półuncjała 241. Litery typowe półuncjały 244. — 6. Tzw. pisma szczepowe: Teoria Mabillona i sprostowanie Maffeiego 244. Ogólna charakterystyka pisma w dobie przedkarolińskiej 245. — a) Italia 246. Kuriąla papieska 247. Pismo montekassyńsko-benewenckie 250. Szkoła weroneńska 251. Inne skrytorie i ich oddziaływanie poza Alpy 252. — b) Hiszpania 252. — c) Francja (pismo merowińskie) 254. Kursywa kancelaryjna 255. Pismo książkowe z Luxeuil i Corbie 256. Prekarolina w Tours i Corbie 257. — d) Wyspy Brytyjskie 257. Półuncjała irlandzka 259. Ostra minuskuła irlandzka 261. Wpływ pisma irlandzkiego na kontynent i Anglię. — 7. Rzut oka na pierwszy okres rozwoju pisma łacińskiego 263.

E. Renesans karoliński pisma i jego rozwój do końca w. XII: *Literatura* 267. — 1. Początki minuskuły karolińskiej 268. Różne zdania uczonych o powstaniu tego pisma 270. Niewielki udział Karola W. i Alkuina 274. Dążenie do reformy pisma w różnych skrytoriach. Typ Maurdramnusa w Corbie 276. Karolina typem dworskim 277. — 2. Charakterystyka minuskuły karolińskiej w VIII i IX w. 278. — 3. Rozpowszechnienie się minuskuły karolińskiej w Europie zachodniej 281. — 4. Minuskuła romańska X—XII w.: a) Minuskuła książkowa 283. Powolna ewolucja minuskuły karolińskiej 284. Pismo w. X 285. Cechy pisma w. XI 286. Większa odrębność graficzna pisma w. XII i początki gotyzacji 287. — b) Minuskuła dyplomatyczna: Pozostałości pisma merowińskiego w kancelarii cesarskiej 288. Minuskuła w kancelarii papieskiej i jej walka z kuriąłą 291. Minuskuła w dokumentach prywatnych 294. — c) Pismo w Polsce do końca w. XII: Najstarsze rękopisy polskich bibliotek pisane prekaroliną 294. Ewangeliarz gnieźnieński z w. IX 298. Inne rękopisy z IX w. 298. Karolina najdawniejszym pismem używanym w Polsce 300. Codex Gertrudianus 301. Ordo Romanus Mieszka II 303. Sacramentarium tynieckie 305. Ewangelista gnieźnieński i Złoty Kodeks pultuski 310. Ewangeliarz emmeramski 311. Gnieźnieńskie Missale plenarium 312. Benedyktyna katedry krakowskiej 314. Ewangeliarz poznański z w. XI/XII 316. Pontyfikał biskupów krakowskich 316. Zwrot ku kulturze romańskiej 317. Szkoła w Laon i Rocznik tzw. świętokrzyski dawny 318. Uczeń Iwona z Chartres w Polsce i dwa kodeksy Tripartity 320. Związki kulturalne Polski z krajem nadmozańskim w w. XII i pochodzące stamtąd rękopisy 322. Perykopy i Album lubińskie 325. Napływ nowych zakonów i ksiąg w w. XII 329. Początki polskiej produkcji piśmiennej 331. Dokumenty łekneńskie i lubińskie a zagadnienie prowincji i szkół pisarskich (pismo leodyjskie i portyjskie) 334. Pismo joannickie 342. Brak śladów odrębnej polskiej prowincji pisarskiej w XII w. 343.

F. Pismo tzw. gotyckie (XIII—XV w.): *Literatura* 344. Początki pisma łamanego w pn. Francji w IX—XI w. 344. Pochodzenie nazwy gotyk i gotycki 345. — 1. Minuskuła gotycka: typ kaligraficzny i odzyskanie kursywy 346. — a) Kaligraficzna minuskuła gotycka (littera formata): Cechy

ogólne 347. Rozpowszechnienie 349. Tekstura i fraktura 349. Rotunda 350. Gotykoantykwa 352. Pismo perłowe 352. Kształty poszczególnych liter w minuskule kaligraficznej 354. — b) Kursywa gotycka 356. Zacieranie łamań przy większym pośpiechu 358. — c) Typ pośredni 358. Bastarda florencka i francuska 359. Typy prowincjonalne niemieckie 360. — 2. Majuskuła gotycka 360. — 3. Pismo dyplomatyczne w epoce gotyku. — a) Pismo kurialne: Ogólna charakterystyka 363. Różnice graficzne między listami jedwabnymi i konopnymi 364. Ewolucja pisma kurialnego w XIV i XV w. 365. Pismo regestów 367. — b) Pismo kancelarii świeckich: Pismo kancelarii sycylijskiej i francuskiej 369. Dokumenty cesarskie 370. Wpływ kursywy od końca w. XIII 372. — c) Pismo wydłużone 372. — d) Metoda porównawcza przy badaniu pisma 373. Elementy pisma, które należy uwzględniać przy porównywaniu 375. — 4. Pismo w Polsce doby gotyckiej (XIII—XV w.): Wzrost kultury piśmiennej w Polsce w w. XIII 376. Mylny pogląd o stuletnim opóźnieniu rozwoju pisma w Polsce, Danii i Węgrzech, sprostowania Krzyżanowskiego i Hajnala 377. Współczesność starszych i młodszych form (dokumenty zagójskie) 379. Jednakie tempo rozwoju pisma dokumentów i ksiąg 380. Bogaćstwo nie opracowanego materiału 381. Spadek liczby ksiąg miniaturowych w Polsce w w. XIII 382. Pisma treści historycznej z XIII w. dochowane w oryginalnie; Rotul z cudami św. Stanisława 382. Kalendarz i Rocznik kapituły krakowskiej 383. Nekrolog klasztoru św. Wincentego i Księga henrykowska 386. Modlitewnik i Kalendarz trzebnicki 388. Collectarium łódzkie 390. Kroniki i roczniki w kopiach z XIV i XV w. 390. Przekazy Kroniki Galla 391. Przekazy Kroniki Kadłubka 392. *Inne rękopisy z XV w. treści historycznej 396. Kursywa i bastarda w książce biblioteczej, zwłaszcza naukowej w XV w. 398. Rodzima produkcja książki ozdobnej od w. XIII 400. Przewaga pisarzy zawodowych od drugiej połowy w. XIV 402. Katedralisi 403. Tekstura krakowska 404. Bastarda ozdobna 406. Konkurencja druku 407*. Dokument w epoce gotyckiej 408. Pismo dyplomatyczne i książkowe w dokumentach w. XIII 409. Coraz większa przewaga typów kursywnych 410. Szybki wzrost liczby dokumentów i rozwój kancelarii w II poł. XIII w. 411. *Trudności w oznaczaniu osoby pisarza 413. Stan badań nad kancelarią królewską XIV i XV w. 414. Wzrost działalności kancelarii i ogólnej piśmienności od czasów Kazimierza W. 415. Pismo dokumentów i ksiąg kancelaryjnych XIV i XV w. 417*.

G. Pismo humanistyczne, czyli renesansowe. *Literatura* 421. Naśladowanie pisma epoki karolińskiej i romańskiej 422. Gotykoantykwa prekursorką humanistyki 423. Niccoli i Bracciolini ojcami antykwy 424. Różnice między antykwą a autentyczną karoliną 424. Humanistyka książkowa i kursywa (italika) 426. Pismo kancelaryjne II poł. XVI w. 428. *Pismo humanistyczne w Polsce 429*.

H. Pismo drukowane. *Literatura* 431. Inkunabuly przejmują ówczesne typy pisma książkowego 432. Tekstura, gotykoantykwa, antykwa, rotunda i bastarda (szwabacha) w Niemczech w. XV 432. Fraktura i dalszy rozwój typów pisma drukowanego w XVI w. w Niemczech 434. Antykwa najstarszym typem druku we Włoszech i Hiszpanii 434. Rola gotyckiej rotundy i kursywy (italiki) w tychże krajach w XVI w. 435. Pismo druków francuskich i niderlandzkich 435. Polscy drukarze w. XV za granicą i początki

druku w Krakowie 436. Gotykoantykwa Kaspra Straubego i tekstura Unglera 437. Rotunda gotycka Hochfedera i Hallera 438. Próby oddania polskiej ortografii 439. Fraktura i szwabacha w polskich drukach XVI w. 440. Zwycięstwo całkowite antykwy i kursywy około poł. XVII w. 441.

ROZDZIAŁ VI

A. Ligatury str. 442—447.

Powstawanie ligatur w starożytnym rzymskim piśmie epigraficznym i kursywnym 442. Ligatury w majuskule 443. Połączenia liter w młodszej kursywie 444. Zlepianie się liter okrągłych w teksturze gotyckiej 446.

B. Skracanie wyrazów (abrewiatury) str. 447—479.

Literatura 447. Brachygrafia a tachygrafia 448. — 1. Rozwój brachygrafii: a) Czasy rzymskie. *Litterae singulares* 449. Noty tyrońskie 450. *Notae iuris* 451. *Nomina sacra* 452. — b) Średniowiecze. Podstawy średniowiecznego systemu skrótów 454. Zastosowanie not tyrońskich 455. Noty zgłoskowe i ich pozostałości w skrótach średniowiecznych 456. Zapozyczenia ze starożytnych *notae iuris* 457. Skróty wyspiarskie 458. Ich wpływ na zastosowanie skrótów w minuskule karolińskiej 459. — 2. System abrewiacyjny wieków średnich. Opracowania w postaci słowników skrótów 461. Opracowania systematyczne. a) *Suspensja* 463. — b) Kontrakcja 465. Jej zastosowanie w deklinacji i koniugacji 466. Kontrakcja przez literę nadpisaną 468. — c) Znaki skróceniuowe z określonym znaczeniem 470. — d) Skombinowane skrócenia i ligatury skrótów 473. — e) Abrewiacje w tekstach polskich 474 i niemieckich 476. — *f) Skrócenia w rękopisach prawniczych 477*.

C. Cyfry rzymskie i arabskie str. 479—485.

Literatura 479. — a) Cyfry rzymskie przejęte od Etrusków 480. Sposób pisania cyfr rzymskich w wiekach średnich 481. — b) Cyfry arabskie i ich pochodzenie z Indii 482. Znajomość cyfr arabskich i abakusa w Europie zachodniej 483. Zmiany form tych cyfr w ciągu wieków i ich użycie w Polsce 484.

D. Oddzielanie wyrazów i zdań. Interpunkcja i inne znaki str. 485—489.

Znaki przestankowe według gramatyków łacińskich IV—VI w. 485. Dzielanie wyrazów i zdań w najstarszych rękopisach i w minuskule karolińskiej 486. Różne postacie znaków przestankowych w w. średnich 487. Znak zapytania, nawiasy, znaki korektorskie i akcenty 488. Stosowanie interpunkcji w Polsce 489.

ROZDZIAŁ VII

Nutacja muzyczna w wiekach średnich str. 490—513.

Literatura 490. Tworzenie się neum łacińskich pod wpływem Bizancjum 491. Łączność z greckimi akcentami 492. System neum akcentowych 494. Neumy ornamentalne 495. Różnice lokalne w kształtach neum 497. Typy z St. Gal-

len i z Metzu 498. Znaczenie neum pisanych na jednym poziomie (cheironomicznych) 590. Neumy diastematyczne 501. Zastosowanie linii 502. Nutacja kwadratowa i gotycka 502. Oznaczenie miary tonów i taktu 504. Nutacja muzyczna w Polsce: Najdawniejsze zabytki 506. Nutacja metzka w antyfonarzu gnieźnieńskim z XII w. i w tekście lubińskim z XIV w. 508. Zabytki nutacji rzymskiej i gotyckiej 510. Zastosowanie mensury i wczesne pojawienie się nut pustych 513.

ROZDZIAŁ VIII

Pismo epigraficzne str. 514—560.

Literatura 514. — 1. Pojęcie epigrafiki 514. — 2. Metodyka epigrafiki średniowiecznej. Świeże początki tej nauki 516. Uwagi metodyczne K. Brandiego 517. Trudność dokładnego datowania inskrypcji 518. Różnice w rozwoju pisma pisanego i rytego 519. — 3. Rozwój pisma epigraficznego na Zachodzie Europy. Punktem wyjścia pismo lapidarne rzymskie z czasów cesarstwa 520. Zmiany w III w. pod wpływem greckim 521. Obniżenie smaku i techniki w IV w. 522. Wpływy wschodnie 523. Zróżnicowanie regionalne pisma epigraficznego w VII i VIII w. 524. Wpływ renesansu karolińskiego 525. Majuskuła epigraficzna epoki romańskiej XI—XIII w. 527. Rozwój pisma grawerowanego w XII w. 529. Majuskuła monumentalna gotycka 531. Minuskuła gotycka 532—3. Kapi-tała renesansowa 535. — 4. Polska epigrafika średniowieczna. Napisy na monetach X—XI w. 536. Najdawniejsza pieczęć 537. Tablica w grobie biskupa Maura 538. Podobieństwo jej pisma do ewangelarzy gnieźnieńskiego i pułtuskiego 540. Napisy z XII w. z Góry Sobótki i kościoła N. P. Marii na Piasku 541. Zaginiony tympanon kościoła św. Michała we Wrocławiu 543. Napis na słupie w Koninie 545. Tympanon w Strzelnie 546. Pismo grawerowane na drzwiach płockich 547. Patena Mieszka Starego w Kaliszu 551. Jej wiek i pochodzenie 552. Napisy na Szezerbcu, autentyczne i fałszywe 554. Wiek autentycznych napisów 556. Ich związek z Bolesławem, synem Mieszka Starego 557. Inskrypcje na kielichach trzemeszeńskich z końca XII w. 558.

Indeksy: 1. Biblioteki str. 562. — 2. Dokumenty i inskrypcje str. 564. — 3. Kodeksy str. 567. — 4. Imiona własne str. 576.

Sprostowania str. 597.